

XVII-XIX. YÜZYIL RUS TARİHİ KAYNAKLARINDA
KIRGIZLARIN ETNİK ADLANDIRILIŞI
DÖÖLÖTBEK SAPARALİYEV*

Orta Asya halkları içinde özellikle Kırgızların tarihini araştırmada Rus kaynaklarında zengin bilgiler bulunmaktadır. Bu Rus kaynaklarını aşağıda gösterildiği gibi sıralamak mümkündür.

- 1) Araştırmalar vasıtasıyla toplanan bilgiler, raporlar ve komşu ülke yöneticileri tarafından Rus Çarına yazılan mektuplardan oluşan arşiv belgeleri.
- 2) Kırgızistan'a gelen veya Kırgız toprakları üzerinden geçen İ. Unkovskiy, F. Benevini, M. Ugryumov, F. Zibberstein, R. Danibegoşvili gibi elçilerin seyahatleri esnasında gördükleri olayları kayda geçirdikleri hatıra defterleri ve onların yazdıkları mektuplar. Daha sonra bunların bir kısmı yayınlanmıştır.
- 3) Rusya'daki bilim adamlarının (N.V. Tatişev, P.İ. Rıçkov, G.F. Miller, İ.E. Fişer, İ. Andreev, Ç.Ç. Valihanov) bilimsel çalışmaları tarihî kaynakların ayrı bir grubunu oluşturmaktadır.

Kırgız tarihi ile ilgili belirli olayları yansıtırken, 1927 yılında Rusya'nın ünlü şarkiyatçısı Ord. Prof. Dr. V.V. Barthold'un belirttiği gibi, maalesef bu tür zengin ve kıymetli bilgilerde yer alan terminolojinin karışıklığından dolayı bu bilgilerden yararlanılması zorlaşmıştır¹. O zamanlarda (XVII-XIX. yy.), hâlâ bilemediğimiz nedenlerden dolayı Kazaklar (şimdiki Kazakistan Cumhuriyeti'nin yerli halkı) da, Kırgız-Kaysaklar, Kırgız-Kazaklar, Kırgızlar (şimdiki Kırgız Cumhuriyeti'nin yerli halkının kendi adı, endo-etnonimi idi) şeklinde adlandırılmaya başlanmıştır. Bu, aslında etnologların

* Prof. Dr. Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Dekan Yardımcısı, Tarih Bölümü.

¹ V.V. Barthold. *Izbranniye trudi po istorii kirgizov i Kirgizstana*, Bişkek, 1996, s. 234.

tespitlerine göre ekzo-etnonim olarak sayılmıştır. Diğer bir ifadeyle yabancılar (Ruslar, Almanlar) tarafından verilen ad olarak sayılmıştır. Birçok probleme sebep olan başka bir durum, yukarıda adı geçen bağımsız halkların (Kırgızlar ile Kazaklar) dışında “Kırgız” etnonimini o dönemde üçüncü bir halkın kullanmasıydı. Bu halk Yenisey’in yukarı kısmında Krasnoyarsk, Tomsk, Abakan şehirleri civarlarında yaşayan Yenisey (Sibirya) Kırgızları (Ezerler, Altırlar, Altırsarlar vs.) idi. Günümüzde onların torunları, Rusya Federasyonu’nun Hakas Muhtar Cumhuriyeti’nin yerel halkı olan “Hakas” adıyla bilinmektedir.

Biz burada öncelikle Kırgızların adlandırılmalarına ilişkin tarihî Rus kaynaklarında rastladığımız bilgileri, eksik olmalarına rağmen verelim: Kırgızlar (Kırgız Ordosu, Çon Kırgızdar, Alat Kırgızdarı, Buruttar, Ak Buruttar, Alatay Kırgızları, Kırk Cüz, Cergiliktüü Kırgızdar, Taş Kırgızdar, Capayı Taş Kırgızdar, Kara Kırgızdar vb.) bilindiği gibi üç asır boyunca ondan fazla farklı ad taşımışlardır. Belirtilmesi gereken diğer bir husus ise bunların gerçekten çağdaş Kırgız Cumhuriyeti’nin büyük kısmını oluşturan halkın atalarının adları olmasıdır. Her halükârda bu kaynaklar, bir yandan XVII-XIX. yüzyıllar arasında Orta Asya uluslararası ilişkilerinde Kırgızlar’ın siyasî yönden önemli bir yer işgal ettiğini göstermesi, diğer taraftan ise Rusların Kırgızları bağımsız ve ayrı bir halk olarak tanıma sürecini yansıtmaması açısından önemlidir.

Bu sebeple Sibirya, Orta Asya ve Kazakistan halklarının tarihi üzerinde araştırma yapanlar için zorunlu ve vazgeçilmez görevlerden biri, Kırgız etnik ismini tespit etmede Rus kaynaklarını Çin, Tibet, Arap, Fars, Latin ve Türk vs. dillerdeki kaynaklar ile karşılaştırarak analiz etmek suretiyle amaca uygun kullanılmasını sağlamaktır.

Rus tarihçisi P.A. Slotsov’un verdiği bilgilere göre “Kırgız” adına, ilk defa Rus kaynaklarında Sibirya Yıllıkları’nda rastlanmıştır. Daha açık bir ifadeyle bu etnonime, Rus sömürgecilerinin 1606 yılında Tomsk önlerine, ardından 1628 yılında Krasnoyarsk’a² geldikleri ve daha sonra Sibirya’nın güney doğusuna yayıldıkları sırada giderek daha yoğun bir şekilde söz konusu Kırgız adını taşıyan yerli halkla nasıl karşılaştıklarını anlatan bilgiler arasında rastlanmıştır. Tabii ki bu bilgiler Yenisey (Sibirya) Kırgızlarına ait bilgilerdir. Şunu da belirtmek gerekir ki onlar 1634 yılından itibaren Altın

² P.A. Slotsov. İstoričeskoe obozreniye Sibiri s 1585 do 1742 gg... Moskova 1838, s. 102.

Hanlar Moğol Devletinin tebaası olmakla beraber aynı zamanda Rusya tebaası da olmuşlar ve Krasnoyarsk Kalesine (korgon) vergi ödemişlerdir. Bundan dolayı Kırgızlar bazen iki vergi ödeyenler veya başka bir ifadeyle iki devletin halkları diye adlandırılmışlardır. Bazı bilim adamları ise onları günümüzdeki Hakasların ataları olarak kabul etmişlerdir.

Tanrıdağı Kırgızları hakkındaki ilk bilgiler, 1616 yılında Batı Moğolların temsilcilikleri Kalmuklar arasında bulunup Moskova'ya dönen Rus elçileri T. Petrov ve İ. Kunitsin tarafından verilmiştir. Onların verdikleri bilgilerde, o zamanlar “Kalmukların (Cungar Hanlığı-D.S.) sahip olduğu topraklarda günümüzde Çon Kazah ordusunun ve Kırgız ordusunun (Ulu Cüz Kazaklarının ve Kırgızların – D.S.) hakimiyeti altındaki yerlerde, bu iki ordu ile birlikte Kalmuklar güçlü”³ olarak gösterilmiştir.

Kırgızlar hakkında farklı bir bilgiye ise Kalmuklara gönderilen başka bir Rus elçisi İ. Savelyev'in beyannamesinde rastlanmıştır. O zamanlar 1618 yılında Tayşi Baatur'un İ. Savelyev'i kabul ettiği zaman buldukları otağda (boz üy) esirleri kurtarmak amacıyla gelen Kazak ordasının (memleket) iki elçisi ile birlikte Kırgız topraklarından gelen beş kişi var idi⁴.

Bizim düşüncemize göre, bundan sonraki önemli bilgi 1624 yılına ait olup, Kırgız bilim adamı A. Abdıkalkov tarafından Sibiryaya gönderilen fermanların bir maddesinde bulunmuştur. Bu önemli bilgi 1625'te Tobolsk'dan Rus Çarı Mihail Fyodoroviç'e gönderilen teşekkür belgesindedir. O belgede: “29 Eylülde (1624 - D.S.) Kalmuklardan Tobolsk'a Buharalı Muhtar Avceyev gelerek, size (yani Padişaha – D.S.) Moğol halkı, Kazak ordası ve Çon Kırgızlar ile birleştikleri (birlik kurduğunu-D.S.)⁵ haberini vermiştir” diye ifade edilmiştir. Bu bildirinönemi Çon Kırgızlar adının geçmesinden ileri gelmektedir. Bu Tyan Şan Kırgızlarının Sibiryaya Kırgızlarına göre daha kalabalık olduğunun, bu yüzden o zamanlarda yani XVII. yy. başlarında Ruslar onları birbirinden, aynı zamanda Kazaklardan ayırbilmek için birinci grubu “Çon Kırgızlar”, ikinci grubu sadece “Kırgızlar”, üçüncü grubu ise “Kazak ordası” veya “Kazaklar” diye adlandırılmış olmasının önemli bir kanıtıdır.

³ Sbornik Dokumentov, “Materiali po istorii rusko-mongolskih otnoşeniı”. Moskva 1959. s. 53.

⁴ Sbornik Dokumentov, “Materiali po istorii...” s.71.

⁵ Tsentralny gosarhiv drevnih aktov, Rossii. (TSGADAR). Sibirskiy prikaz. Kn.6.L.94 tsit. Po: Abdıkalkov A. O termine “buruti”, Sovetskaya etnografiya, Moskva 1963, No1, s. 126.

Tanrı Dağları'ndaki Kırgızların adlandırılmalarının sonraki varyantını ünlü Sibirya tarihçisi İ.E. Fisher belirtmiştir. Onun “Sibirya Tarihi” adlı eserinde Kalmuk Batur-Hun-Taysi'nin 1643 yılında Kazaklara yaptığı seferi anlatan yazısında “O en başta iki kırsal vilayeti veya on bin kadar nüfusu olan Alat Kırgız veya Tokmok halkını ele geçirdi⁶” diye belirtmiştir. Bence bir çok araştırmacılar da bu bilgileri şimdiki Kırgızistan'ın Çüy bölgesinin ilçeleri olan Ala Too dağlarında ve Tokmok'ta yaşayan halka ait olduğunu doğru olarak ifade etmişlerdir⁷.

Ak Kalmuk Algazi'nin 27 Ağustos 1707'de Cungarya'dan döndükten sonra Kuznetsk şehrindeki devlet sarayının askeri yetkilisi O. Kaçanov'a sunduğu raporda Ak Kalmukların ve Yenisey Kırgızlarının Burutlara karşı savaş hareketleri yaptıklarını ve “onların korku içerisinde yaşadıklarını”⁸ ifade etmiştir.

“Burut” teriminin ortaya çıkışıyla ilgili herkes tarafından bilinen çeşitli görüşler bulunmaktadır. Bu görüşlerden ilki, XIX. yüzyılda aşanmış Rus bilgini N. Biçurin'e aittir. Biçurin Butur'ların, IV. asırdan itibaren günümüzde yaşadıkları bölgelerde (şimdiki Kırgız Cumhuriyeti topraklarında – D.S.) Çince Bolu, Bulu ve Bolyuy adlarıyla ortaya çıktıklarını ifade etmiştir. Bolu veya Bulu, Burut kelimesine benzemektedir. Öyleyse Burut ismi Kırgızlara (Kırgızların – D.S.) Çinliler ve Moğolların bugüne kadar verdikleri eski addır⁹ diye tahmin etmiştir

Ünlü Kırgız bilim adamı A. Abdıkalkov, Kalmuk yöneticileri tarafından Kırgızlara verilmiş olan Burut adının Moğolların *buruu* kelimesinden türediğini ve “yanlış”, “suç”, “cinayet” anlamına gelen bu kelimeye –t eki eklenerek de “suçlular”, başka bir deyişle “hainler”, “başka dinden olanlar”¹⁰ anlamına geldiği şeklindeki fikri öne sürmüştür. XIX. asrın sonlarındaki Rus etnoloğu N. Aristov'a göre Burut “buri” (börü, kurt-D.S.) kelimesinden türemiştir. Kırgızcaya tercüme edildiğinde Kurt (Börü) anlamına gelmekte-

⁶ BK. İ.E.Fisher, “Sibirskaya istoriya s samogo otrkriya Sibiri do zavoyevaniya sey zemli rossiyiskim orujem”. San-Petersburg 1774. s. 444.

⁷ Bk.: İstoriya Kirgizskoy SSR s drev. Vremen.do naşih dnevy., I, Frunze: 1984, s. 458.

⁸ Arşiv Belgesi, TSGADAR, F. 214, Op. 5, D. 1008, s. 19-20.

⁹ N.İ. Biçurin, “Opisaniya Džungarii i Vostoçnogo Turkestana v drevnem i nneşnem sostoyanii”. Perevedeno s kitayskogo monahom İakinom. I-II. San-Peterburg 1829. s. XXVIII.

¹⁰ A. Adıkalkov, O termine burutu... s. 127.

dir. Burada onun Kırgız boy birliklerinden biri olan Adigine – Börü’yü esas aldığı görülüyor¹¹.

Bu konu hakkındaki diğer görüşlerin değerlendirilmesine geçmeden evvel, kendi fikirlerimizi bildireceğiz. Elimizdeki mevcut bilgilere göre “Burut” terimi hidronomik (nehir adları) veya toponomi (yer adları) esasına dayanıyor ve Buru Tala deryasının ve Boro Tala yer adından gelmektedir. Bu isimlendirmelere Rus arşiv belgelerinde çok rastlanır ve günümüzde Balkaş Gölünün güneyinde bulunmaktadır. Bu nehir Çin Sosyalist Cumhuriyeti’ndeki Ebinor Gölünden çıkıp Balkaş Gölüne dökülen Kara Tal nehriyle birleşir. Sibiry Kırgızlarından farklı olarak bu topraklarda yaşayan Kırgızların Burutlar olarak adlandırılması muhtemeldir. Fakat Kırgızların Kalmuklar tarafından o bölgeden sürülmesinden sonra bu adı unutmuş olmaları muhtemeldir. Meşhur Rus Sinolog D. Banzarov’un Bargucin-Tokum adlı yerin ismini Burgutlar ya da Burutlar¹² ve Buryatlar adlarına benzetmesi çok ilginçtir. Belirtilmesi gereken bir husus da Kırgız Sinolog T. Beyşenaliyev’in verdiği bilgilere göre Burut kelimesi Oyrat dilinden çevrildiğinde dağlılar (Gao şan Tszyui Min) anlamını ifade etmektedir¹³. Ona göre Oyratlar yani Kalmuklar, Tyan Şanlı Kırgızları¹⁴ böyle adlandırıyorlardı. Fakat burada bizim kabul edemeyeceğimiz bir durum Orta Asya dağlarında başka halkların da bulunduğu unutulmalıdır.

1731-1733 yılları arasında Cungarya’ya gidip gelen Rus diplomatı İ. Ugryumov’un daha sonra yayınladığı dergide, “Burut” teriminin “Kırgız” olarak verildiğini görmekteyiz. Burada onun, Kazakları “Kazak Ordası”, “Kazaklar”¹⁵ diye adlandırdığını belirtmemiz gerekir. Bu durumu 1749-1760 yıllarına ait başka arşiv belgelerinde de tespit etmek mümkündür¹⁶.

Kırgızların bundan sonraki etnik adlandırılması çok ilginçtir. 1749 yılına ait arşiv belgelerinde “Kırgız-Kalmaklar” terimini “Burutlar” olarak gösteren bilgilere rastlamaktayız. Onlar, Tara şehrinde yaşayan Grigoriy

¹¹ N.A. Aristov, “Opit viyaneniya etničeskogo sostava kirgiz-kazakov Bolşoy ordı i kara kirgizov”. San-Peterburg, 1895. s. 48.

¹² D. Banzarov, “Çermaya vera ili şamanstvo u mongolov” San-Peterburg 1891, s. 82.

¹³ T. Beyşenaliyev, “O termine “burut” v kitayskih istočnikah Tsinskogo vremeni”, Obşestvo i gosudarstvo v Kitaye, XVIII-y nauç. konf-ya. Tezisi dok, II., Moskva 1987, s. 149-153.

¹⁴ T. Beyşenaliyev, “Burut-dikokamenniye kirgiz?”, Pismenniye pamyatniki i problemi istorii i kulturu narodov Vostoka, I, Moskova 1990, s. 139-143.

¹⁵ Arhiv vneşney politiki Rossii (AVPR), Font Zyungarskiye dela, 1731-1733, Op. 113/1, D.3., s. 1-112.

¹⁶ AVPR. Font Zyungarskiye dela, 1752, Op. 113/1, D.1. s. 13-14; TSGADAR, Font 248, Op. 113. D.1551. s. 70.

Danilov'un verdiği bilgilerde de karşımıza çıkmaktadır. Buna göre Kalmaklar, "Kırgız-Kahmaklara" ve onlardan ayrı oturan Burutlara¹⁷ da akınlarda bulunmuşlardır. Bu olay herhalde Kırgızların bir kısmının Kalmuklarla belli bir zaman içerisinde siyasi birlik kurduğunu ispatlamaktadır.

Sibirya valisi V.A. Myatlev'in Rusya'nın dış işleri komisyonuna 13 Ocak 1756 yılında verdiği raporda Cungar elçilerinin verdiği bilgiler yer almıştır. Bu raporda Kalmak Noyanı Amursana, 1755 yılının sonunda Tsin hanedanına karşı yapılan ihtilal girişiminde kendi adamlarını Altay'a, Ombo ve Zaysan'a göndererek kendisine (Amursana'ya) karşı çıkan Mungallara (Tsinler – D.S.) ve Ak Burutlara yapılacak savaşta yardım etmesi¹⁸ ricasında bulunduğu ifade edilmektedir. Bu tip bilgileri verenlerin çağdaşı olan Sibirya tarihçisi İ.E. Fisher'in verdiği bilgilere göre "Doğu halkları çeşitli nesnelere isimleriyle her türlü kavramlar arasında bağlantı kurarlar. Mesela "ak" kelimesi kimseye boyun eğmeyen, vergi ödemeyen anlamındadır ve bunun dışında baht vs. mutlulukları getirecek şey olarak nitelendirilmektedir¹⁹. Netice itibarıyla diyebiliriz ki Altaylıların Cungarya'ya boyun eğmiş durumda olan (Zaysan Aşirmat'ın yönettiği²⁰) Kırgızları onların bağımsız hemşehrilerinden ayırt etmek için onlara "Ak Burutlar" demelerini çok da garip karşılamamak gerekmektedir. Belki onlar bu yolla "Ak Burutlar"ın yaşadığı bölgeleri belirtmek istemişlerdir. Ala Too, Türkçe "Ala Dağlar" veya "beyaz karlı dağlar" anlamına gelmektedir.

"Alatay Kırgıları" etnik ismi 1750'de Rus İlimler Akademisi bilim adamı Orenburd'ta askeri görev yapan Peter Rıçkov'un "Tatarlar Hakkında Kısaca Bildiri" adlı el yazmasında geçmektedir. Bu el yazmasında "Alatay Kırgıları göçebe ve güçlü halktır, bunlar Taşkent'in ötesinde Çon Kaysak ordusundan beş altı günlük mesafedeki Hocend, Naymatan, Martalan (Namangan ve Margalan-D.S.) şehirlerine yakın, taşlı, ulaşılması zor olan Ala-Tay (O halk da adını buradan almıştır) dağlarında, Zengar (Cungar-D.S.) topraklarıyla Sirderya olarak isimlendirilen nehrin arasındaki Bahalci ve Karkıra boğazları civarlarında konar-göçer hayat sürmekteydiler. Onların bir kısmı Zengarlara (Cungarlara - D.S.) yakın yaşadıklarından Zengar Kalmaklarıyla

¹⁷ AVPR. Font Zyungarskiye dela, 1752, Op. 113/1, D.1. s. 13-14; TSGADAR, Font 248, Op. 113. D.1551. s. 70.

¹⁸ AVPR. Font Zyungarskiye dela, 1752, Op. 113/1, D.4. s. 150.

¹⁹ İ.E.Fisher, Sibirskaya istoriya... s. 52.

²⁰ D. Saparaliyev, Vzayimootnoşeniya kırgızskogo naroda russkimi i sosednimi narodami v XVIII, Bişkek, 1995, s. 69-73.

devamlı savaş yapmalarıyla diğerlerinden ayrılmışlardır. Onlar, savaş durumunda yirmi otuz bin arasında asker çıkarabiliyorlardı. Bazı rivayetlere göre Yayık (Volga) nehrinin ötesindeki Kırgız-Kaysak ve üç ordadan oluşan halk, Alatau Kırgızlarının torunlarıdır²¹.

Doğu Türkistan'daki olaylarla ilgili 1759 yılındaki tarihi belgelerde XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Hokand yöneticisi Erdene (doğrusu İrdana) Biy'in yönetimindeki "Özbek Kırgızlarından" bahsedilmiştir. Kalmakların da onlara "Burutlar" dediği gibi burada da aynı bilgiler verilmiştir²². Bilindiği gibi o zamanlarda Hokand Hanlığına bağlı olan Özbekler ile Kırgızlar arasında siyasi bir birlikten bahsetmek mümkündür. Bununla ilgili ilginç bilgiler, 3 Ağustos 1766 tarihinde Orta Cüz Kazaklarını ziyaret eden Kazakkul Kazakbaev ile Untey Azlaev adlı Başkurtlar tarafından verilmiştir. Bu bilgilerde, Ablay Han'ın yaylaya göçen Kırgızlar arasındaki *kırg yuzlara* sefer yaptığı²³ ifade edilmektedir. Burada belirtilmesi gereken bir husus da bu söz öbeğinde ayrı ayrı hecelere ayrılan sıra sayı sıfatını görebiliriz: "kırğ" – kırk; "yuz" – yüz yani "kırk yüz". Bu "Kırgız" adının ortaya çıkmasının Türkçe (gerçekte burada Kazakça) açıklamasıdır. Çünkü şimdiye kadar belirtilen çeşitli görüşler arasında yukarıdaki gibi bir görüş XIX. yüzyılın sonunda, Alman alimi W. Radloff tarafından öne sürülmüştür. Radloff, "Sibirya ve Moğolistan'ın Türk Uruğlarına Etnik Bir Bakış"²⁴ adlı eserinde "Bana göre Kırgız adı kırk-yustan gelmektedir" diye ifade etmiştir. Kırgızların böyle kırk-yüz diye adlandırıldığını kabul edecek olursak, o zaman yeni sonuçlara varmaya ve "Kırgız" kelimesinin ve hatta genel olarak Kırgız halkının menşei ile ilgili tartışmalarda belli bir sonuca varabiliriz.

Bu konuda ünlü bilim adamı Sinolog D. Banzarov da "Kırgız" kelimesinin sıra sayı sıfatları olan "kırk-ız", "kırklıklardan" oluştuğunu söylemiştir. XVI. yüzyıl Doğu kaynaklarında, "Mecmu'u't-Tevarih" gibi eserlerde, Kırgız kelimesinin "kırk-gı" veya "kırk-/o/-guz" yani kırk Oğuz'dan ortaya çıktığı belirtilmiştir.

Kırgızlarla ilgili daha bir ilginç bir adlandırmaya ilim adamı Petr Rıçkov'un oğlu Nikolay Rıçkov'un hatıra defterinde rastlamaktayız. Nikolay

²¹ Arhiv geografıçeskogo Obşestva Rossii v San-Petersburg.. R. 20p.1. D.126. s. 9a.

²² TSGADAR Font. 248. Op. 113. D, 1551, s. 830.

²³ AVPR. Font, "Snoşeniya Rossii s kirgiz kaysakami", 1762-65. Op.122/2. D.14. s. 269-271.

²⁴ W. Radloff, "Etniçeskiy obzor turetiskih plemen Sibiri i Mongolii". Perevod s nemetskogo. Çev: Prof. N.N. Kozmina, İrkutsk 1929, s. 18.

Rıçkov, Kazak bozkırlarına 1771’de yaptığı seyahat sırasında Ulu Tau ve Ala Tau dağlarının ismini açıklarken, Ala-Tau dağlarında yerli Kırgızların²⁵ yaşadığı hakkında bir bilgi vermiştir. Bu bilgilerde Kazaklar için “Kırgız-Kaysaklar” terimini kullanmıştır. Bu durum ise Ala-Tau Dağlarında yaşayan Kırgızların, o bölgede yaşadıkları fikrini güçlendirmektedir. Demek ki başka bir yerden göç etmemiş olup, bunların yarısının yerli halk olarak yaşadığı ve Kazakların onlardan ayrıldığı fikrini desteklemektedir.

1771 yılından itibaren Rusya’nın arşiv belgelerinde “vahşi Kırgızlar” diye adlandırılmaya yer verilmeye başlamıştır. Mesela: ordu görevlisi İvan Abdulin ilk olarak bu adlandırmayı kullanmıştır. Bu adlandırma, onun 9 Ekim 1771’de Abilay Sultan’ın ordusundan döndükten sonra verdiği bilgiye göre şöyledir: “Kırgızların (Kazakların-D.S.) üzerinden Büyük Kırgız ordusunun Balanaylık köyünü (boluşluğunu) almak için mücadele ettikleri hakkında şikayetleri duydum...”²⁶ Anlaşıldığına göre verilen bilgilerde Rusların o zamana kadar bilmediği, Kazaklardan farklı bir halk olduğunu ve onların bağımsız olduklarını ve kimseye bağlı olmadıklarını göstermek istemiştir. Atake Baatur’un 1785 yılında Rusya’ya gönderdiği ilk elçilik heyetinde Kırgızlar mektuplarının sonlarında kendilerinin nasıl adlandırıldıklarını belirtmemişler, ancak XVIII. yüzyıl Rus tercümelelerinde onlar “vahşi Kırgızlar”²⁷ diye yazılmıştır.

1795-1796’da St. Petersburg’da her ay çıkan yeni eserler dergisinde yayınlanan, Sibiry’a’da askerlik yapmakta olan Kaptan İvan Andreev’in, “Kırgız-Kaysakların Orta Ordusu Hakkında...” adlı makalesinde “vahşi, kara ve taşlı dağın öbür tarafındaki (zakamenniye) Kırgızlar”²⁸ diye adlandırılmaya rastlamaktayız. Zakamenniye kelimesi Kırgızcaya çevrilmemiştir. Bize göre İ. Andreev bu adlandırmaları, herhalde St. Petersburg’a gelen ilk Kırgız elçileriyle görüştükten sonra kullanmış olmalıdır. Çünkü kendilerini kara diye adlandırmakla onlar kendilerinin asıl Kırgız adını taşıdıklarını göstermişler, fakat yüzbaşı Andreev onu Rusça kitabında yayımlayarak Kırgızca söylenişini olmadığından dolayı bu daha sonra Rusya’ya Kırgızların üçüncü resmi elçiliği gelene kadar (yani 1824’te Omsk şehrine gidene kadar) bilin-

²⁵ Dnevniye zapiski kapitana Nikolaya Rıçkova v kirgiz-kaysatskoy stepi 1771 g., Spb. 1772, s. 73-74.

²⁶ Gosarhiv Orenburg., Obl. Rossii. F. 1., Op. 1, D. 170, s. 190.

²⁷ Gosarhiv Orenburg., Obl. Rossii. F. 1., Op. 1, D. 237, s. 154-156.

²⁸ İ. Andreev, “Opisaniye Sredney Ordı kirgiz-kaysakov”. Novıye yejemesyaçniye soçineniya. San-Petersburg. 1795., T. 27. S. 25.

memiştir²⁹. Türk dillerinde kara kelimesinin anlamı iyice incelenmiştir, bunun hakkında K. K. Yudahin, S. Sıdıkov v.b. makalelerinden tam bir bilgi edinilebilir³⁰.

1786-1795 yılları arasında “Dağlık Kırgızlar” ve “Dağ Ötesi Kırgızlar” diye adlandırmalara rastlanır. Bunlar, Stradman’ın 1 Şubat 1795 yılında yazdığı raporda v.b. belgelerde vardır³¹. Orada her şeyden önce, Kırgızların göç ettikleri toprakların rölüfine başka bir deyişle Tyan Şan’ın dağlı bölgesine mahsus farklılıklar belirtilmiştir. “Vahşi Dağlı Kırgızlar” diye adlandırmaya 8 Şubat 1847’den itibaren bir Rus askeri (horunjiy) T. R. Nyuhalov’un raporunda rastlıyoruz³². Orada onların sosyal gelişim seviyesi hakkında hiçbir şey söylenmeden Kırgızların dağlı bölgelerinin az incelendiği ve ulaşımın çok zor olduğu belirtilmiştir. Yukarıda adı geçen Rus tarihî kaynaklarında, Kırgızların terim adlarının çeşitliliği, bir taraftan onların bu bölgedeki etkinliğini, diğer taraftan da Rusların Kırgızları özgür bir millet olarak tanıma sürecini göstermektedir.

Rus kaynaklarındaki bilgilerin diğer tarihi kaynaklarla karşılaştırılarak tahlil edilmesi, bize Orta Asya halklarının özellikle Kırgızların tarihinin derin ve belgeye dayalı bir şekilde araştırılması imkanını sağlar.

Böylece bu makalede yeni arşiv belgeleri ve önceden yayımlanan eserlerde, Rusça tarihi kaynaklarda yukarıda adı geçen Tyan Şan Kırgızlarının yani bugünkü Kırgızistan’ın yerli halkının atalarının adlandırılmasının yapıldığı zamanı belirlemeye çalıştık. Aynı şekilde, Orta Asya halklarının özellikle Kırgızların etnik ve siyasi tarihlerindeki bazı tartışmalı konuları çözmeye yardımcı olabileceğini düşündüğümüzden burada kendi açıklamalarımızı vermeye çalıştık.

²⁹ N. Konşin, “Karakirgizskaya deputatsiya 1824 goda”. Pamyatnaya knijka Semipalatinskoy obl. na 1900 gr. Semipalatinsk 1900. s. 69.

³⁰ K. Yudahin. Kırgızça – Orusça Sözdük. Moskova, 1965. S. 345-346; S. SIDIKOV. “Kara degen sözdün semantikası cönündö”. Tyurkologičeskiye issledovaniya. Frunze, 1983, s. 84-91.

³¹ Kazahsko-russkiye otnoşeniya v XVII-XIX vv, Alma-Ata, 1964, s. 143.

³² AVPR. Glavnıy arhiv 1-7. 1846-47 g, D, 2. S. 36.